

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Svintuna och dess kastal vid Eriksgatan : ett arkeologiskt bidrag till
ortnamnsforskningen

Nordén, Arthur

Fornvännen 28, 263-279, 347-366

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1933_263

Ingår i: samla.raa.se

SVINTUNA OCH DESS KASTAL VID ERIKSGATAN

ETT ARKEOLOGISKT BIDRAG TILL ORTNAMNS-
FORSKNINGEN

AV

ARTHUR NORDEN

I

Kastalen.

Genom prof. Martin Olssons uppsats om de runda kastalerna vid Sveriges östkust¹ ha konturerna av ett stort tänkt och delvis även förverkligat svenskt kustförsvar från medeltidens första århundraden befriats från den töcknighet, i vilken man nog länge skymtat det². Från Västatornet i Rogsta socken utanför Hudiksvall, som under år 1931 konserverades, och ned till Kalmarkusten känna vi nu en hel följd av runda stenfästen med en diameter, varierande mellan åtta och femton meter, vilka anlagts som nyckelfästen till viktiga farleder längs den svenska östkusten och vilka genom hela sitt tekniska utförande visa sig ha tillkommit under romansk tid; själva stöten till detta fortifierande av insegslingslederna till Östsveriges huvudbygder skulle mycket väl kunna ha givits av de från historien kända vendiska och estniska sjörövarhärjningarna i våra farvatten på 1100-talet.

Prof. Olsson begränsar sig i sin uppsats till de största, arkeologiskt redan förundersökta kärntornen av denna typ, men ger också anvisning på vissa ruinkomplex, som förefalla dölja återstoden av liknande försvarsanläggningar, och vilka kunde förtjäna en närmare granskning, när en gång detta problem skall göras till före-

¹ Fornvännen 1932, sid. 273 ff.

² I sitt stora verk om Nordens befästa rundkyrkor har ju så t. ex. H. Frölén snuddat vid problemet.

Fig. 74.

Uttersbergskastalen i dess nu kvarstående, starkt raserade skick; sedd från dess bäst bevarade sida. Foto förf. 1928.

mål för en slutgiltig utredning. Det är i avsikt att rikta uppmärksamheten på ännu en sådan, av prof. Olsson onämnd men uppenbarligen hithörande torn-ruin, som här efterföljande rader kommit till.

Vid de bägge inseglingslederna till Östergötland, Bråviken och Slätbaken, känner Olsson tvenne kärntorn av denna typ, Stensöborg på en fordom kringfluten holme i farleden vid södra Bråviksstranden och Stegeborg på den bekanta holmen i ett hopsnört parti av Slätbaken.

Ännu en tornanläggning vid Bråviksstranden bär emellertid alla yttre tecken att ha tillkommit i samma tidiga skede av medeltiden som Stensötornet. Det är det av forskningen hittills förbisedda¹, nu blott fragmentariskt kvarstående tornet vid Uttersberg i Krokeks socken på norra Bråviksstranden.

Tornet är uppfört på en bergklack invid gårdens nuv. ekonomibyggnader², men en karta av 1706 (D. 52:74¹) visar, att ännu vid 1700-talets ingång låg mangårdsbyggningen invid tornet, varvid gårdens huvudväg passerade detsamma. Synbarligen är detta ett

¹ Den enda avbildning av tornet, jag känner, är P. A. Säves i *Antiqvarisk Tidskrift* I, 1864, plansch 5,1.

² C:a 30 m. söder om ladugårdsbyggningens sv. hörn, omk. 150 m. nv. om mangårdsbyggningen.

Fig. 75.

Kastalens insida, med de avjämnade blockstenarna i skalmuren bevarade.
Foto förf. 1928.

minne av ett mera ursprungligt förhållande än det nuvarande. Från tornet och ned till Bråviksstranden är avståndet en god km.

Uttersbergstornet är uppfört av starkt skärvig och osorterad natursten med jämna, större, rektangulärt tillhuggna blockstenar endast i murskalen. På tornets utsida (fig. 76) äro dessa blockstenar bortförda; tydligen ha de tillvaratagits för gårdens behov, ty inga rester kvarligga. På tornets insida äro däremot skalmurens stenar bevarade (fig. 75).

Tornet har på utsidan varit polygont, men då ena sidan nu är illa uttrasad vågar jag ej avgöra, om det varit avsett att ha åtta eller — som det vill synas — blott sju sidor. Det inre rummet är däremot runt, med en diameter av 5,10—5,30 m. Då murarna i regel äro omkr. 1 m. tjocka, får tornet tänkas ha haft ett tvärsnitt av c:a 8 m. På murarnas nedre parti löper en krans av bomhål, avsedda för murställningarnas uppbärande, några så djupa, att de kanske få tänkas ha tjänstgjort som ventilationskanaler.

Uttersbergstornet är numera illa raserat, i det större delen av stenmassorna ha bortförts. Där den nu kvarstående muren är som högst, mäter den något över 3 m. i höjd.

Av C. F. Broocmans beskrivning år 1760 (i hans bekanta östgötaverk, sid. 535) framgår det dock, att tornet ännu vid denna tid

var bevarat till betydande höjd, eftersom flera våningar med deras "fenster eller gluggar" då ännu läto skönja sig. Av hans beskrivning inhämtar man även den för tornets inordnande i en känd serie viktiga upplysningen, att ingången var belägen högt upp ("samt ingång åfwan ifrån"), alldeles som förhållandet varit i övriga kärnor.

Med sin ytterligt primitiva murläggning gör Svintunakastalen intrycket att tillhöra den avlägsnaste period, i vilken vi få förlägga tillkomsten av dylika runda stenbyggen hos oss; genom Snorres omnämmande av kastalen vid Norrström i Stockholm veta vi, att denna tidpunkt i varje fall är att förlägga före 1100-talets utgång, ja, om den av Snorre meddelade traditionen får anses gömma någon sanning, skulle stenkärnan (med tiden kallad Tre kronor) kunna gå tillbaka ända till 1000-talets förra del.

För vår kastals tillkomst i 1100-talets början talar den polygonala planen. Tidigare har blott ett dylikt polygonalt kärntorn varit känt i Norden, det av C. M. Smidt i "Fra Nationalmuseets arbejdsmark" 1930 behandlade Söborg. Detta torn, som revs vid uppförandet av ett nytt byggnadsverk på 1150-talet, torde ha anlagts åtminstone ett trettio år tidigare (a. a. sid. 16). En liknande tidig datering av Svintunakastalen antydes även av karaktären hos den jämna murläggningen med rektangulära blockstenar i tornets inre.

Traditionerna om detta torn uppe i Kolmårdsskogen äro i våra dagar torftiga, i huvudsak är tornets tillvaro okänd eller obeaktad. Under äldre tid var sägenbildningen likaledes rätt torftig, bygdebefolkningen stod tydligen utan alla ledtrådar, då den skulle gissa sig till tornets ursprungliga uppgift. På den nyss återopade kartan av år 1706, av Jacob Wernsten, har jag funnit den äldsta mig bekanta sägenuppgiften (tornet skulle ha varit fånghus, då klostret ännu fanns i Krokek)¹. Den är lika värdelös som C. F. Broocmans² ett

¹ "B. Ett Torn på ett Berg behygt, som nu förfallit men berättas varit fånghus dhen tiden Clostret i Krokek varit, som nu för tiden är Kyrkia."

² På Uttersbergs ägor ses en anseelig Rundel av gråsten upbyggd, i hwilken funnits tekn til afdelte kamrar med theas fenster eller gluggar, samt ingång åfwan ifrån, och wet ingen säga til hwad nytta thenna Stenborg blifwit anlagd, om icke Konung OTTAR WENDIL-KRÅKA wid tilfalle wistats här och låtit bygga thesamma; emedan Uttersberg i äldre tider hetat Ottersberg, och thet alt intil thes Utter Familien blef theraf ägare". Beskrifning öfwer the i Öster-Götland etc., sid. 535.

Fig. 76.

Kastalens utsida på det ställe, där muren är högst. Sedan skalmuren nedbrutits, kvarstår blott den av osorterad skärvsten bestående kärnmuren. Foto förf. 1928.

halvt århundrade senare nedtecknade förmodande, att tornet byggt av Ottar Vendelkråka, en naiv konstruktion i anslutning till gårdens namn Uttersberg.

Kastalområdets namn: Svintuna.

Vill man utröna Uttersbergstornets ursprung, är man därför hänvisad att på egen hand söka sammanleta de premisser, från vilka en antaglig slutsats kan dragas.

Tornet är rest på ett gammalt kronohemman, vars namn under medeltiden och 1500-talet var Berg (nämnes första gången 1399, se sid. 269). Detta skänktes år 1612¹ jämte Hult till arkivarien Peder

¹ Ett brev av hertig Johan av den 3 aug. 1612 ger Peder Månsson Utter bl. a. "Bergh och Hullth wthi Swijntunabygden på Kohlmorden", förut til'höriga hans fru moder Gunilla. I det brev av år 1620, vari Gustaf II Adolf bekräftar donationen, heter det: "Sammaledes på Kåhlmården i Swijntunabygden Berghs två gårdar och Hult en gårdh". Reduktionskollegii handl., Kammarark.

Månsson Utter — "vår förste riksarkivarie" —, och från år 1665¹ uppträder säteriet under namnet Uttersberg. Då frälsekaraktären hos gården, där kastalen är rest, härleder sig från så sen tid, är det väl alltså uteslutet, att någon enskild storman under medeltiden byggt tornet för sitt behov; det medeltida Berg var blott ett mera obetydligt gårdskomplex (två gårdar).

Någon annan betydande medeltida gårdsbildning i kastalens närmaste omgivning, till vilken den kunde tänkas vara knuten, är icke i våra dagar omedelbart påvisbar, men genom en kombination av arkeologiska och arkivaliska iakttagelser tror jag mig ändå i stånd att anvisa en utväg att avslöja Uttersbergskastalens gåta och insätta det lilla gårdsfästet i ett sammanhang av stort historiskt intresse.

Kastalen är rest på västra stranden av den lilla *Svinsjön*², som avrinner till Bråviken genom *Svintuna bäck*, vid vars nedre lopp den s. k. *Svintuna kvarn* är anlagd.

Kvarnen, som än i dag är i gång, låter dokumentariskt följa sig ned i 1300-talet och vittnar i sin mån om den höga åldern hos den bebyggelsehävd, det här är fråga om.³ I en räfstetingsdom av år 1399, som tillhör det omfattande dokumentmaterialet från drottning Margaretas reduktion, förklaras *Svintuna qvarn* vara gammalt kronogods. Den ägdes vid 1400-talets mitt av tvenne riddare, som genom byte överlämnade kvarnen i Krokeks klostres ägo.⁴ År 1543 ägdes den av Truls skrivare, upptogs år 1555 som "en kvarn benämnd Svintuna" i Gustaf Vasas arv och eget och lades 1566 under Bråborgs kungsgård (räkenskaperna för året saknas, men år 1567 befinnes kvarnen lagd under kungsgården).

¹ År 1660 kallas gårdarna i skattelängder o. d. Berg, år 1665 Uttersberg. Mellanliggande års handlingar äro så brandskadade, att man ej kan läsa gårdsnamnet.

² Namnet förekommer i stavningen *SujnSiön*, *SwinSiön* på kartor från 1653, 1673, 1680, 1695, 1710, 1718, 1727, 1796, 1805, liksom å den nutida gst-kartan (ek. kartan och geol. kartan likaså). Namnet *Svintunasjön* framträder först, såvitt jag vet, hos C. F. Broocman 1760, a. a. sid. 535, 536 (på kartorna 1852, 1861, 1888, 1893).

³ I detta som i andra avseenden erbjuder det medeltida Svintuna en parallell till Ringstad, varifrån kvarnar — de s. k. Ringstadkvarnarna — voro anlagda vid Fiskebyforsarna redan på 1340-talet. Se mitt arbete *Östergötlands järnålder*, sid. 15.

⁴ A. Nordén, *Norrköpings medeltid*, sid. 182. Jfr gardianens bekräftelsebrev i UB. (ena ex. tryckt i Vitterh. Ak:s Handl. XXIV: 330).

I samma dokument av år 1399, där kvarnens kronogodskaraktär fastslås, lämnas även den intressanta upplysningen, att de tvenne gårdar Berg, vid vilka vi ovan funnit kastalen rest, voro belägna "uppå" det, som då — år 1399 — kallades Svintuna (*först vppa swintunum twa gardha som heta bærgh¹*, jf Gustaf II Adolfs bekräftelsebrev 1620 till Peder Månsson Utter: "på Kåhl-mården i *Swijntunabygden* Berghs två gårdar"). Dokumentet ger detta Svintunabegrepp en tämligen snäv geografisk begränsning och reserverar det närmast för de två Berggårdarna, jämte de omedelbart därintill stötande gårdarna Rydzla (nu Råssla) och Kulla (nu Kulla). De övriga lokaliteterna äro nu oidentifierbara men utgöras synbarligen av föga avlägset belägna små odlingar. Såsom nuv. namnet Kopparbo (i östra Krokek) visar behöver nämligen ej dokumentets *Koppartorp* nödvändigtvis identifieras med den koppargruva, som anträffas c:a 2 km. so. om Krokek — kopparfyndigheter finnas f. ö. i det egentliga Svintunaområdet vid

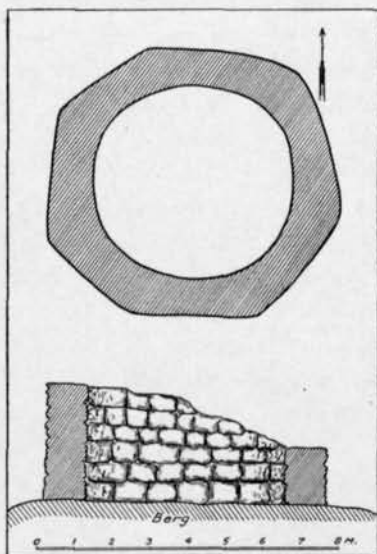

Fig. 77.

Planskiss och skärning efter tillfälligt gjord uppmätning av förf. 1933.

¹ Detta dokument, som icke ingår i de vanligen tillgängliga samlingarna av medeltidsurkunder, känner jag blott genom en ofullständig avskrift i B. E. Hildebrands diplomsamlingar, vilken jag återgivit i mitt Norrköpingsdiplomatarium sid. 83, samt genom en av mig först senare uppmärksammas, fullständigare avskrift i de Sandbergsska samlingarna i kammararkivet (vol. Y, sid. 670). Dokumentet, som är daterat i Söderköping i aug. 1399, redogör för hurusom följande "krono gods — — — waro gangin fra konungin om och kronone och them ther engin ræt aff giorthis suasom ær först vppa swintunum twa gardha som heta bærgh, koppartorp en gardh, kulla en gardh, Silwastadh en gardh, meghnistorp en gardh, smidztorp en gardh, högsæter en gard, rydzla en gard oc ena qwærn som heter Swintuna qwærn". Nämnanden, bestående av bönder i Lösings härad, vittnar att det är "gammalt krono gods". De dömdes då från herr Arvidh Bæinctsson och Henric Dwme till kronan. Godsen tillhörde "konungins tredjung".

Fig. 78.

Karta över Krokeksbygden med den gamla huvudvägen, "Nunnegatan", i grova drag antydd.

Forngravarna 4-9 inlagda efter Torsten Engströms inventeringskarta över Krokek. Kartans »Forngården» (= vid 9) vid Bodaviken är omgiven av ett större gravfält än vad utrymmet medgivit att antyda. Grav 5 är oviss.

Fagervik, ehuru föga brutna. Då på 1540-talet koppargruvan i Kolmården (den vid Krokek) kallades *Svintunaberg*¹, innebär emellertid detta obestriddligen, att Svintuna-namnets giltighet vid nyare tidens ingång hade utsträckts till att gälla hela bygden upp mot Krokek².

¹ I 1545 års varuhusräkenskaper fol. 62 v. omtalas "Philippus fougte på *Svintunaberg*". "Efter 910 Bårar kåparmalm som han haffver latet upgå vdj 10 månader som är från 1 martii och intill Jull."

² Med denna vidsträcktare giltighet möter Svintuna-namnet överallt i det kamerala språkbruket på Gustaf Vasas tid. I fogderäkenskaper och räntekammarböcker återfinnes uttrycket "Svintunabygden" såsom benämning på

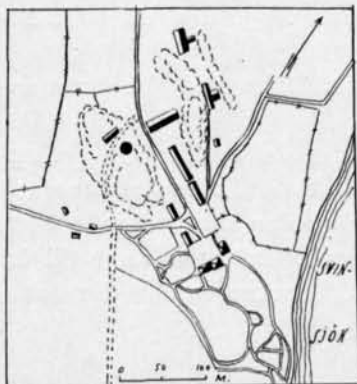

Fig. 79.

Kastalens (•) belägenhet vid
nuv. gården Uttersberg.
Skiss av förf. med ledning av
nuv. gårdskartan.

Fig. 80.

Situationsplan över kastal, väg
och mangårdsbyggnad år 1706
(efter karta av Jacob Wern-
sten, D: 52: 74).

Den ursprungliga begränsningen av Svintuna-namnet till området väster och söder om Svinsjön belyses även av det ända till våra dagar bevarade namnet *Svintuna äng*, på östsidan av Svintunabäck. Namnet kan följas på kartorna ända från 1695; den kallas 1718

den del av Dagsbergs socken, som låg på Kolmården. Som särskild socken avsköndrades denna del, nu kallad Krokek, först år 1640. Så talas t. ex. i 1530 och 1543 års räntekammarböcker om "Svintuna sänjepenningar", och i 1543 års fogderäkenskaper för Lösings härad upptages som en särskild fogderienhet "Swintuna Bygd vtj Dagzberga Soken". Den 22 nov. 1590 lades Svintunabygden under Brånäs kungsgård (K. Br. KK p. 187). På Johan de Rogiers utförliga karta över Bergslagen och Kolmården av år 1673, numera utgiven av Edw. Ringborg, finnes denna Svintunabygd angiven jämte textuppgiften: "En dhel af Lösingz Härad: *Svintan bygden på Kåhlården, Krokeek socken*". Kartgränserna angiva uttryckligt, att endast Krokeks socken faller inom Svintanbygden. I senare tid har väl i allmänhet själva orten Svintuna identifierats med trakten kring Krokeks gästgivargård och gränsmärket mot Södermanland. Så identifierar C. F. Broocman i sin östgötabeskrivning av år 1760, sid. 11 och 12, Svintuna med platsen för munkarnas kloster i Krokek, och han tillägger: "Thenna bygden, på hinsidan om Bråviken, har ifrån Hedenhös, åtminstone så långt tillbaka, som man några underrättelser hafwer, blifwit kallad Swintuna Bygden. Namnet leder, utan all twifwel, sitt ursprung af Gräntse-Orten Swintuna."

"*Swintuna Een Qrono Äng*", "*Swintuna Äng*", som elliest kallas *Qwarn-Ängen*" (D 52: 65¹).

De hittills gjorda sammanställningarna tillåta med påfallande entydighet följande slutsats:

Kastalen vid nuv. Uttersberg står i den del av Krokeks socken, som under den förra hälften av medeltiden kallades *Swintuna* och vars historiska roll var så märklig, att hela den odlade eller bebodda delen av socknen från stranden vid nuv. Sandviken och upp till det forna klostret vid Krokek med tiden betecknades som *Swintuna-bygden*.

Eriksgatan och kungsgisslans utväxling vid *Swintuna*.

Från medeltidens landskaps- och landslagar känna vi, hurusom detta *Swintuna* var en av de viktigare stationerna på konungens eriksgata, eftersom det markerade gränsskälet mellan de bägge ursprungligen omaka hälfter, varav det svenska riks-kungadömet sammansvetsats: svearnas landområden och götarnas. Upplandslagen föreskriver, huru sörmlänningarna skola konungen "mæþ grufum ok gislum til Swintunæ¹ fylghia, þær skulu østgiotær mætæ hanum mæþ sinum gislum".

Det må kort och gott konstateras, att detta gissleutbyte alltså vid tidpunkten för lagarnas nedtecknande på 1300-talet ägde rum någonstädes på väst- (eller sydsidan) av Svinsjön, varvid sannolikheten för att kastalen byggts för att tjäna någon uppgift vid detta riks-konungens uppehälle på platsen växer till visshet.

Anse vi att *Swintunakastalen* befunnit sig på sitt berg omkring år 1125, då Söborg-tornet väl under alla omständigheter var rest, torde vi sannolikt befinna oss på den säkra sidan. Vid 1100-talets ingång synas vi alltså berättigade att räkna med en sträckning av den rikslandsväg, som konungarna begagnade vid eriksgatan, vilken från nuv. gränspassagen vid Krokek fört fram väster om Svinsjön och strukit förbi kastalen vid Uttersberg.

En närmare fixering av denna väg, alltså den gamla eriksgatan,

¹ Namnet stavas i lagarna något olika: UL har *swintunæ*, SöL *swein-tuna*, MEL har *swintuna*, KrL har *swiintuna* och därjämte ett uppenbarligen felskrivet *swinatura*.

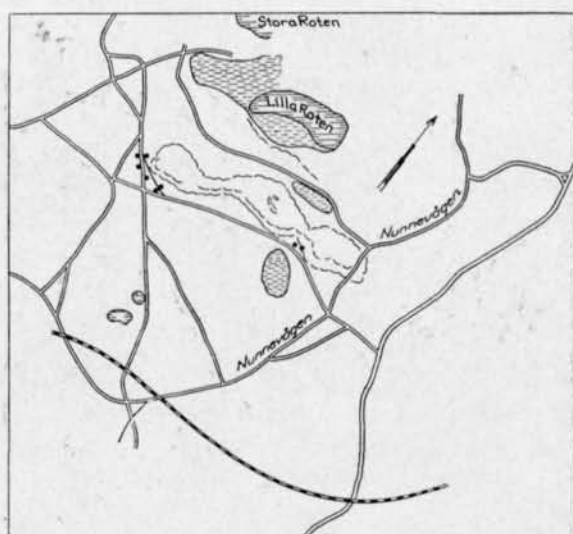

Fig. 81.

Gravar och gravfält vid Tussmötet invid Ektorp (gravf. 3 å kartan fig. 78) samt den gamla Nunnegatan. Inlagt å häradskartan av Torsten Engström.

är dessbättre ännu möjlig.¹ Vägen låter ännu i dag urskilja sig som en delvis meterdjup ravin med vägbanan väl bevarad, här och där omskodd med upplagd sten i kanterna, och den visar sig alltigenom identisk med den av Krokekstraditionen så ofta omhandlade "Nunnegatan"² eller "Nunnevägen". Den utgår från allmänna landsvägen omedelbart norr om forna klostret, nedanför det s. k. Korsberget (möjligen så kallat av detta vägkors) samt fortsätter i den sträckning, jag grovt angivit å fig. 78 ned till Uttersbergstornet samt böjer sedan av åt väster och går genom Rågetshagen ned till den s. k. Munkängen, strax ovanför en lokalitet vid Bråviksstranden, som än i dag kallas Munkbryggan (rester av bryggans landfästen lära ännu finnas). Därifrån har den fortsatt längs Bråviksstranden förbi Porsgata i den nuv. Sandvikenlandsvägens läge. Från

¹ För sakkunnig hjälp vid "nunnegatans" identifiering står jag i tacksamhetsskuld till de bägge utmärkta kännarna av Krokeksskogarnas vägnät och fornminnen folkskolläraren Torsten Engström och fjärdingsmannen L. Hj. Hultin.

² Se t. ex. A. Ridderstad, Östergötlands beskrivning II, sid. 770.

Fig. 82.

Det 2 m. höga gravröset vid Kungshögen (nr 4 å kartan fig. 78).
Foto T. Engström.

Uttersberg till Porsgata är den gamla vägen ännu bevarad och i bruk, medan sträckningen Uttersberg—Krokeks kloster för länge sedan ersatts av stora landsvägen Krokek—Sandviken.

Denna den s. k. "Nunnevägen" — i namnet skymtar en folkhumorns ironiska anspelning på den isolerade tillvaron för munkarna i det ensamma Kolmårdsklostret — har icke anlagts först av klosterfolket utan existerat redan under förhistorisk tid. Invid vägen eller kanske rättare en bivägs-förgrening av densamma (fig. 81) ligger nämligen ett gravfält av rätt imponerande mått¹, nr 3 å kartan, fig. 78, och även vid nr 6 å samma karta berör vägen möjligen terräng med järnåldersgravar.² Vägen finnes bevarad ännu på den

¹ Upptäckt och beskrivet av T. Engström; inv.-handlingen i ATA upptager 8 forngravar, delvis nyligen plundrade. Den största är ett jordblandat röse med skarpt markerade kanter, diam. omkr. 7 m., h. 0,60 m. (gles fotkedja av låga stenar), fig. 83. Övriga gravar äro mindre, diam. i regel mellan 4 och 5 m. De utgöras av runda stensättningar eller rösen. En av stensättningarna, fig. 84, kallas av befolkningen "domarringen"; den består nu av åtta stenar men är defekt i norra kanten. Gravarnas läge intill och å ömse sidor om vägen antyder, att de anlagts på en tid, då vägen existerade (fig. 81).

² T. Engström förtecknar här fyra stensamlingar, i regel kring större

Fig. 83.

Gravhög vid Tussmötet, nr 3 å kartan fig. 78. Foto T. Engström.

av mig i fig. 85 överarbetade kartan från 1706, där den ses följa Bråviksstranden ända fram till Getå. Att den från Getå har haft förbindelse med Bråbygdens mot Kolmården löpande vägar är nog säkert, men för denna sträcka får vägravinen sökas ovanför de brant stupande strandbergen.

Emellertid synes detta icke ha varit den enda möjligheten att från Krokek taga sig ned mot Bråbygden. Möjligen har den nuv. Stockholm—Malmövägens bekanta sträckning genom skogen haft ett slags förhistorisk förelöpare i den stig, som nu från Krokeks gästgivargård går ned mot stranden i den å kartan fig. 78 markerade sträckningen och passerar ett större gravröse, av befolkningen nu kallat Kungshögen. Namnet ifråga kan dock icke vara så särdeles gammalt, då det därmed åsyftade fornminnet — ett vackert röse av 11,5 m:s diam. och 2 m:s höjd, fig. 82 — icke under ursprungligare språkförhållanden skulle ha kunnat betecknas som h ö g.

Förefintligheten av gravar och gravfält av så utpräglat ålderdomlig typ, som det här är fråga om, klargör att människor bott i sko-

block i mitten, som han, ehuru tveksamt, upptager som gravar. Själv kan jag ej erinra mig, att jag sett dessa stenhopar.

gen kanske t. o. m. århundraden före vår vikingatid; under sådana förhållanden få de intill fornminnena gränsande vägarna antagas äga en med minnesmärkena jämgammal hävd; som fä-, rid- och gångstigar torde de i varje fall ha existerat före medeltidens ingång, och då kastalen vid Svintuna uppfördes, ledde konungens ridväg, d. v. s. den allmänna rikslandsvägen, från Krokek väster om Svinsjön ned till Bråviksstranden och därifrån vidare västerut — det är alltså vad man med säkerhet vågar antaga.

Svintunakastalen en anläggning från den forntida Bodagården.

Gårdsmarkerna vid Uttersberg i Svintunakastalens närhet äga så vitt jag f. n. vet inga skönjbara spår av äldre bebyggelse, och kastalen framstår därför som en anläggning från en äldre, på annat ställe befintlig bebyggelse i orten. Så vitt jag kan se har man att söka denna äldre bebyggelsehård i ett större förhistoriskt husgrundskomplex med tillhörande gravfält, som genom sitt namn, *Boda*, sannolikt anger sig ha varit en uppsamlingscentral av den typ, som genom en likartad anläggning på Öland, *Sweaboth* (se nedan avd. II) visar sig ha tillhört den forntida och tidigt-medeltida kungliga domänförvaltningen i götalandskapen.

Forngården, som ligger i den skyddade dalkjusan vid Bodaviken, i lä av det höga Marmorbruksberget, blott 800 m. från Svintunaäng, är en ståtlig anläggning; den har upptäckts av Torsten Engström, och smärre provgrävningar, tillräckliga att i stort tidfästa gården till yngre järnålder och tidig medeltid, ha av Engström och mig utförts åren 1926, 1928 och 1929.¹ År 1928 utgrävde jag några av de till gården anslutna gravarna, vilka helt allmänt visade sig tillhöra yngre järnåldern. Gården har utgjorts av ett antal intill varandra uppradade hus, så att en grundplan uppstått, som påfallande erinrar om planen för den yngre Ringstadanläggningen.

Förmodligen tar man icke alltför mycket miste, om man ser upp-

¹ Såväl mitt eget som Engströms material rörande forngården har jag publicerat i Östergötlands järnålder I, sid. 141 f. I några tidningsartiklar i Norrköpings Tidningar 10/8 1929, 8/8 och 15/8 1931 har jag ytterligare belyst problemet om denna forngårds ställning i bygdens historia.

Fig. 84.

Rund stensättning, den s. k. Domarringen, i gravfältet vid Tussmötet.
Foto T. Engström.

komsten av denna viktiga bebyggelsegrupp på den karga Kolmårdsstranden på följande sätt:

I Götalandskapen hade konungarna av ålder tredjedelen i häradsallmänningarna. När under den yngre järnålderns senare århundraden odlad bygd alltmer började brytas i de för åkerbruk lämpade delarna av Kolmården, var det framför allt på kronoallmänningarna i nuv. Krokeks socken, som bebyggelsen slog rot, såsom framgår av kartan över kronojord i bygden kring nuv. Sandviken—Krokek, fig. 85. Bygden uppfattades som ett utflyttar-annex till den gamla kulturbygden på den motliggande södra stranden av Bråviken och framstår ju, såsom ovan visades, i denna egenskap ännu i medlet av 1600-talet.

Man kan icke förklara detta på annat sätt än att det var av den motliggande Vikbolandsstrandens kungsfogdar, som initiativet till denna uppodling av Krokeksdalen togs.

Det vore förklarligt, om den kungliga domänsförvaltningen på södra Bråviksstranden så småningom funnit det önskvärt att få en replipunkt på en lättillgänglig plats vid norra stranden, där magasin, på fornsv. *bodhar*, för avraden från landbönderna på krono-

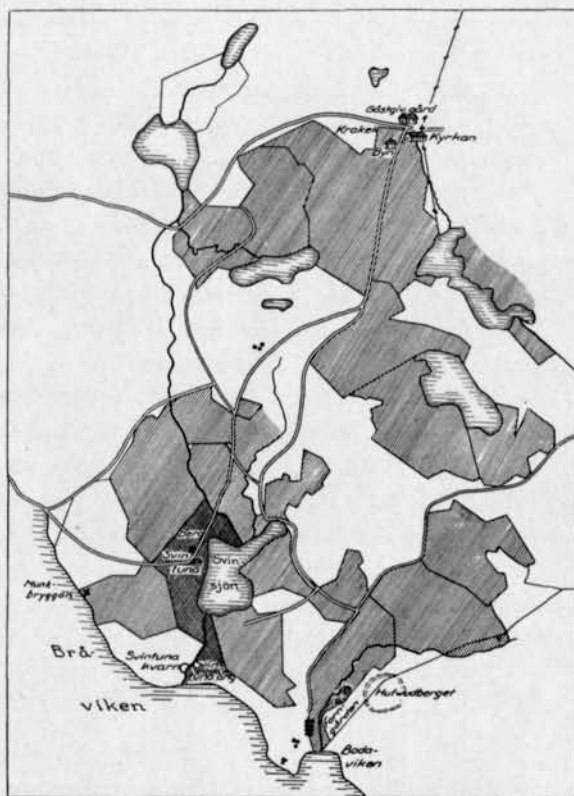

Fig. 85.

Fördelningen av kronohemman och annan ursprunglig kronojord i Krokeksbygden (det skrafferade), Berggårdarna (det egentliga *Svintuna*) dubbel-skrafferade.

På grundval av det äldsta kartmaterialet uppgjord av författaren. Som synes faller så gott som all odlingsjord inom bygden på ursprunglig kronoallmänningssmark ('konungens tredjning').

arrendena i skogsbygden kunde uppföras och uppsikten över den vidsträckta jaktmarken utövas. En uppsikt så mycket nödvändigare att hålla, som den stora kungsvägen från rikets huvudbygder sökte sig fram genom Kolmården just i denna bygd och den säkerligen icke betydelselösa trafiken genom skogen hade krav på upprätthållandet av allt vederbörligt edsöre.

På södra Bråviksstranden, rakt under forngården vid Bodaviken, låg (ett urspr.? kronogods) *Svinesund* (nämnt 1362, Sv. RPbr nr

557), omedelbart gränsande intill byn Konungssund (*kononxsund*, 1334), om vilken man genom tvenne räfstetingsdomar av åren 1399 och 1401 vet, att även den varit gammalt kronogods (originalbrevens befintlighet känner jag ej; breven äro icke tryckta eller omnämnda i litteraturen, men jag har funnit en anteckning om deras innehåll i de Sandbergska samlingarna¹. Att Konungssund varit en gammal kungsgård, fasthållles även av bygdetraditionen, som berättar, att konung Magnus Ladulås år 1280 skänkt en utjord till gården och att konung Erik 1228 skänkt prästgården vid den kyrka, som anlades av kungsfogden vid gården, nuv. Konungssunds kyrka. (anteckning i socknens kyrkobok, å pergament).

Detta i södra Bråviksstrandens åldriga kulturbygder belägna *Svin(e)sund*, bör i ursprunglig betydenhet tillerkännas försteget framför anläggningen på Kolmårdsstranden: gravfälten vid Svensksund börja redan under folkvandringstid (500-talet, grävningar av O. Almgren, Medd. fr. Ögs forn.-f. 1906, sid. 13 f.; av A. Nordén, FvN 1930, sid. 94 f.). De ståtliga och talrika rösegravarna invid Bodaviksgården äro ännu icke utgrävda och kunna väl teoretiskt tänkas gå ned i samma tid; när jag öppnade ett antal intilliggande gravar av högform, visade dessa emellertid en helt allmän vikingatidskaraktär hos gravgodset, och försiktigheten bjuder därför att t. v. föra rösegravfältet till århundradena närmast före vikingatiden och till denna tid.

¹ "Konungssunds sn i Björkekind's hd. Norra delen av denna socken har vid Räfstetingsdom i Söderköping åren 1399 och 1401 blivit förklarad av ålder varit kronans tillhörighet". Kammararkivet, Sandbergska samlingarna.

ZUSAMMENFASSUNG.

ARTHUR NORDÉN: Svintuna und sein Kastal bei der »Eriks-gatan». I.

Eine Zusammenfassung dieses ganzen Aufsatzes in deutscher Sprache wird dem zweiten Teil desselben beigegeben werden, der in dem folgenden Heft der Zeitschrift erschienen wird.

SVINTUNA OCH DESS KASTAL VID ERIKSGATAN

ETT ARKEOLOGISKT BIDRAG TILL ORTNAMNS- FORSKNINGEN

AV

ARTHUR NORDEN

II.

Svin-namnens härledning.

Derivationen av Svin-namnen vid Bråviken måste med hänsyn till den arkeologiskt bestämbara utvecklingsgången byggas på namnet Svinesund. Efter uppslag givna av B. Hesselman och A. Noreen har man länge varit enig om att i detta namns förled se en gen. plur. **swīna* till *svīar*, "svearna", och Hesselman har med utgångspunkt i tolkningen "sundet på vägen upp till svearna" framkastat tanken på en överfartsled mellan Svinesund och den norra Bråviksstrandens Svintuna. Gösta Franzén har vidare utbyggt denna synpunkt i sin uppsats "Svensksund och Svin-tuna, en urgammal båtled på eriksgatans väg"¹, och genom att postulera en sträckning av den ursprungliga gränsen mellan svear och götar så, att den gått fram över Svintuna och ön Svinnera, kommer han till den slutsatsen, att "svea"-namnets förhandenvaro i de olika Svin-namnen vid Bråviken är obestridlig: Svinnera har fått sitt namn därav, att ön utgjorde gränsskäl mot svearna (**Swīna-rā*, "svearnas gräns"), *Svinesund* var "sundet på vägen till svearna" och *Svintuna*, som låg vid svearnas gräns och där därför kungsgisslan byttes, har fått sitt namn efter detta sitt gränsläge till åtskillnad från Tuna i Ö. Husby, strax innanför södra Bråviksstranden.

Denna teori kan verka bestickande nog men torde ändå till sist

¹ I Germanska namnstudier, tillägnade Evald Lidén 1932.

visa sig byggd över en serie tillfälliga sammanträffanden av den art, som E. G. Geijer en gång karakteriserade med sitt berömda ord om Kalmarunionen: en händelse som ser ut som en tanke.

Till att börja med är teorien, språkligt sett, mycket svagt styrkt. Den utgår från att de maskulina konsonantstammarnas *-n-* skulle ha behållit sig i folkslagsnamnet *sviar* likaväl som i *gutar* (t. ex. i "Gutna-lagen"), men härpå finnes intet annat belägg än just detta förutsatta svea-namn Svintuna och andra ortnamn, som blott ännu mindre övertyga i detta sammanhang ("nur in Ortsnamen wie *Swēna*, *Swinaþorp* erhalten". A. Noreen, Altschw. Gr. § 169, anm.). I plur. gen. föll som bekant tidigt *-n-*'et (oaktat urn. former som *arbijano*), och betecknande är, att alla övriga sammansättningar med svearnas namn i gen. plur. utgå från formen utan *-n-*. Den till sägner om 500-talets uppsvenske konung Adils knutna ringen *Sutagrís* har ett namn bildat på gen. plur. av folknamnet utan *-n-*, likaså de redan i Beowulf belagda namnen på Sveastaten: *Swiō-rice*, och på folket: *swēo-ðēod*. Erinrar man om fsv. *Swē-riike* är det onödigt att ytterligare indraga bildningar sådana som fisl. *Sut-pióþ*, meng. *Suethaida* o. s. v. Mera avgörande för vårt sammanhang är ett ortnamn från näranog samma götiska kustbygder som vårt Svinesundsnamn och av hög ålder, vilket bevisligen avser en kungsgård med folknamnet "svearna" i gen. plur. i förleden. Det är gården *Sweaboth*¹ på Öland (nu Svibo, i Ventlinge socken). H. Schück, som behandlat namnet i "Upsala öd", sid. 33, ser i efterleden antingen det "bot", som ingår i namnbildningar sådana som Thyra Danabót, Alof Arbót, Bøjarbót o. d.² eller också ett äldre *-boda*, "ställe där man tillfälligt uppehåller sig" — vilken senare namntolkning efter allt att döma är riktigare. Namnet tyder, såvitt jag förstår det rätt, på en efter Ölands erövring av svearna anlagd uppbördscentral för den nya statsförvaltningen, ett "kronomagasin" (fsv. *bodh*, "för-

¹ Gården var kronogods: konung Erik Knutsson gav på sin kröningsdag "quandam villam in Olandia nomine Sweaboth vbj duodecim attongie terre habentur" till Riseberga kloster (SD I, nr 144). Godset var stort; ännu efter donationen av de 12 attungarna hade konungen kvar jord i Sweaboth, vilken av konung Johan Sverkersson år 1220 skänktes till Riseberganunnorna (SD, I, nr 185). Donationerna bekräftades av Magnus Eriksson 1344 (SD, V, nr 3856).

² I vilket fall det skulle betyda "att godset varit ett tillägg till eller en förbättring av den svenska kronans egendomskomplex på ön".

varingsbod, visthus", Söderwall). Trots att namnet, teoretiskt sett, kan gå tillbaka till Vendeltid, innehåller förleden intet *-n-*.

Då säkra sammansättningar med sveanamnet i gen. plur. under oförändrad stamform alltså saknas¹, torde förklaringen av Svin-namnen vid Bråviken få sökas på annan väg. Därvid är det angeläget att ånyo erinra om den sannolika utvecklingsgången vid tillkomsten av de topografiska punkter, som nu fasthålla Svin-namnen vid Bråviken.

Såsom äldst framstod Svinesund på södra Bråviksstranden.

Utanför detta ligger ön Svinnera; såsom närmare knutet till Svinesund än till lokalerna på Kolmårdsstranden vill man ställa namnet på denna ö i ålder före Krokeksnamnen.

Såsom yngre i förhållande till Svinesund framstod namnet Svin-tuna på Kolmårdsstranden; förleden *Svin-* föreföll här vara given för att isärhålla en invid eriksgatan anlagd Tuna-gård från ett annat Tuna, beläget snett emot på södra Bråviksstranden, i Ö. Husby socken.

Namnet *Svintuna-skär*² rakt söder om Bodaviken kan — men behöver naturligtvis ej — antyda, att den vid Bodaviken anträffade forngården från vikingatiden burit namnet Svintuna; kvarstående

¹ G. Franzén har visserligen i diskussionen indragit namnet *Svinesund* vid Idefjorden, vilket A. Noreen, a. st., förbigått. Franzén anför det såsom en avgörande instans mot min *Svinesunds*-tolkning: här skulle ett **svin*, "upptorkande ställe etc.", på grund av terrängförhållandena ej kunna ingå. Därtill kan genmälas att just *svea*-namnet på grund av historiska och geografiska skäl ännu mindre torde kunna ingå i det bohuslänska namnet. Först genom Roskildefreden 1658 har Svinesund vid Idefjorden fått karaktär av infartsled till svenska bygder, dessförinnan var det ju en alltigenom norsk bygd, inom vilken sundet befann sig. Isl. *Sularíki* talar icke för sannolikheten av en norsk namnbildning på *svīna*, "svearnas", från yngre språkskeden. Och under ett urn. språkskede, då en dylik bildning vore tänkbar, låg sveastaten långt utom synfältet vid Idefjord. Dal, som ligger innanför fjorden, var ju en gotisk provins (räknades åtminstone i historisk tid till västgöta lagsaga).

² Geol. kartan *Svinnarskär*, synbarligen i anslutning till Svinnerön. Namnet stavas av J. de Rogier på dennes karta över Östanstång 1653 *Svinta-skiär*, och på en annan 1600-talskarta förekommer stavningen *Svint-hundskier*.

terrängbenämningar känna dock blott namnet Boda för gården. I medeltidens tidigare del¹ synes den ha övergivits och bebyggelsen ha flyttats upp till berget ovanför Svinsjön, där kastalen nu står.

Om man med Franzén vill antaga en enhetlig tolkning 'svearnas' av det namnserien genomlöpande *Svin*-namnet, nödgas man acceptera hans antagande, att dessa namn legat utspridda längs en ursprunglig landskapsgräns mot svearnas land. Jag har dock svårt att ansluta mig till denna åsikt. Rent språkligt förefaller väl ett sjönamn *Svinsjön*, urn. **Swina-sior*, 'svearnas sjö, sjön på svenska sidan gränsen', såsom tämligen rimligt, men ett spontant bildat *Svintuna* skulle jag ha svårt att förstå, eftersom gården² ju var anlagd av götar på götiskt område och därtill så sent (o. 1100?), att ordbildningen *svin*- i betydelsen 'svearnas' är absolut otänkbar. Det utanför namnserien fallande *Boda*, som ju däremot verkligen skulle komma att ligga på svea-sidan av den postulerade gränsen, skulle icke ha någon anknytning till svea-namnet, oaktat det öländska *Sweaboth* visar, att just denna namntyp: 'svearnas bod(ar)', faktiskt förekom.

Om möjligt än mindre övertygar mig sammanställningen av ön Svinnerös namn och sveanamnet.

Att det här föreliggande ordet *Svin*- skulle ha med någon östgöta-statens gränsläggning mot svearna att göra finner jag lika litet sannolikt som att den omedelbart sydväst om Svinesund belägna gården Skjalsund skulle ha med något liknande riksviktigt "skäl", skilje-gräns, att göra. Vad den östgötska gränsen mot Södermanland beträffar, har den i historisk tid alltid löpt ut i Bråviken nära Nävekvarn³, och även om detta säger ganska litet för tider, som ligga århundraden fjärrare, visar det dock var den naturliga gravitationspunkten för varje östgötsk strävan efter en önskvärd gräns mot Södermanland faller: ute i Bråviksgattet, icke inne i vikens ömtå-

¹ Jfr den analoga utvecklingen vid det närbelägna Ringstad; vid 1300-talets ingång övergavs här den äldre, illa försvarade timmergården vid Gudsjöstranden, och ett stenfäste uppfördes på den lättare försvarade holmen i Fiskebyforsarna.

² Om Tuna-namnen se Jöran Sahlgren i *Rig* 1920, sid. 155, 162, *Sv. kalendern* 1930, sid. 227; Sune Lindqvist, *Aker och Tuna*, i *Fvn* 1918, sid. 1 f. (efterskrift av E. Brate ib.); O. von Friesen i *Namn och bygd* 1930, sid. 96—98.

³ Så i den äldsta gränsrannsakan, *Birger Jarls av år 1263*, C. F. Broocman 1760, sid. 13.

ligaste delar. Så länge landskapet kunde hävda sin självständighet — och det tycks ha varit ända fram till 700-talets mitt — har det säkerligen aldrig gått med på att svearna byggde sitt gränsmärke på en ö i Svinesundsfjärden, såsom G. Franzén i anslutning till Jöran Sahlgrens tolkning av *Svindra*-(Svinnerö)-namnet, hävdar. Namntolkningen Svinesund som "sundet på vägen upp till svearna" bygger emellertid mera på det obestriddiga faktum, att allfarvägen till Södermanland gick fram över Krokeksbygden, än på förefintligheten av en gränsläggning i Svinesundsfjärden och står såtillvida starkare än tolkningen av Svinneröns namn. Kan emellertid en tolkning för detta senare namn finnas, som mera osökt anknyter namngivningen till kända förhållanden, blir det rimligare att ansluta även Svinesundsnamnet till denna namngivningsgrund än till den supponerade sveagränsens vägtrafik.

En sådan namngivningsgrund söker jag i den omständigheten, att Svinesundsfjärden är ytterligt grund och med den växande landhöjningen hastigt uppgrundas; hela fjärdens östra strand, där Svinesund ligger, utgöres till en halv, ja, ställvis nära 1 km:s bredd av svämmlera, uppkommen genom strandens igenvallning.

Prof. Elis Wadstein har enligt min mening i sin uppsats i Fornvännen 1930 om Sverigenamnet till fullo klargjort, att vi i äldre tid haft ett ord *svin* med betydelsen "upptorkat eller av grunt vatten betäckt ställe", "havsvik som uppgrundas" o. s. v. Att döma av det uppländska ortnamnet *Svind* synes en parallellform *svind* ha funnits.

När jag sammanställer de trenne i omedelbart ortligt samband stående namnen Svinesund, Skjålsund och Konungssund, kan jag ej frigöra mig från intrycket, att sundbenämningen här givits utifrån en långt mera begränsad lokal synpunkt än den svea-teorien förutsätter.

Fördelningen av lågmarker med kring dessa grupperade ortnamn av typen (*St.* och *L.*) *Söd* (väl samhörigt med sv. dial. *söd*, medeltidssv. *södher*, "sås, spad, lut"), *Säby* ("byn vid sjön"), *Marby* (väl detsamma, isl. *marr*, "hav"), *Sidus* och *Sidkälla*, väl bägge avledningar av *sid*, medeltidssv. "sankt liggande ställe" (? Söderwall), anger läget av äldre kustgränser och utsträckningen av ett tidigare vattendränkt område, som från Vadsbäcken i öster utbredd sig i byggena mot Syltan i väster. Det är svårt att nu bedöma, vilka sundbildningar som vid ett givet vattenstånd kunna ha uppstått i denna

lågtiliggande kustbygd — terrängens höjd över havet i våra dagar är t. ex. vid Konungssundsbron blott c:a 4 m.! Synbarligen har gården Skjålsund, omedelbart sv. om Svine- och Konungssund, uppkallats efter ett gränsbildande sund i denna vidsträckt "sylt"-mark. Jag ser då anledningen till Svinesunds namn däri, att gården som bekant anlagts ute på den upptorkande svämleregrunden, på det som kallats **Svin* (där f. ö. ett gravfält ligger)¹. Namnet Konungssund kan gömma minnet av en kunglig usurpation av de ur vattnet uppstigande "saltängarna" intill Svinesund — beteckningen Kungsängen för dylika av kronan annekterade igenvallningsängar är, såsom E. Lundberg påvisat, i dessa bygder icke ovanlig. Sannolik förefaller mig nämligen den av C. F. Broocman, Beskrifn. etc. 1760, sid. 567, helt oavsiktligt antydda namnförklaringen: Kyrkan har av konung Erik Läspe och halte byggts år 1228 "på Krono grund; och är hon efter Konungen och thet Sund etc. — kallad Konungsund" på samma sätt som två andra av samme konung "för egna och kronens medel" byggda kyrkor fingo namnen Kongsåra (i Västmanland) och Kongslena (i Väster-Götland), a. st., noten.

Det är emellertid fullt lika tänkbart, att själva Svinesundsfjärden burit namnet *Svin* eller kanske lika gärna *Svind*. Önamnet Svinner-a, -ö, som för att kunna härledas ur sveanamnet kräver antagandet av en hel serie ljudomvandlingar, låter på språkligt sett jämnogoda villkor härleda sig ur ett ord, vars efterled utgjorts av det *ör*, isl. *aurr*, m., "(stenig) holme", eller det *ö*, som tämligen genomgående uppträder i de litterära beläggen för namnet² och som återfinnes i det nutida namnets efterled: Svinner-ön. I ett dylikt namnkomplex framstår leden *Swindra* antingen som gen. av ett rot-subst., som dock icke nöjaktigt kan förklaras, eller ock som ett

¹ Om plundrade och nu bortröjda gravar vid Svensksund se C. F. Nordenskjölds berättelse 1870—71, tryckt i Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1929—30, sid. 21.

² Skrivs äldst *Swindra* (1409, SDns 2:s form *Swindia* är väl avläsningsfel, handlingen är slarvigt avskriven av Langebek); ingår här i en sats, där efterleden möjligen isolerats från ordet: "Swindia en ö i Braberk" (avläsningsfel för Brawik). I Vkj 1500 stavas namnet *Swindra*. Yngre stavningar ha konsekvent en efterled till namnet: *Swindra öör* 1520, *Swinderö(s Rör)* 1662 (för bägge beläggställena se Broocman, Beskrifn. etc., sid. 514, 572); *Svinndröö*, *Svinneröö* 1653 (de Rogiers kartor), *Swinnaröör* 1719 (Widegren, Försök till ny beskr., 2, sid. 278). Bygdebefolkningens benämning på ön är numera omväxlande *Svinra* och *Svinnerön*.

sammansatt ord i genitiv, *svin(d)-ra*. En tredje möjlighet är att här förutsätta en självständig nom.-agentisbildning av typen **Sladra*, varvid *Swindra* vore att jämföra med bäcknamnet *Tindra* vid Linköping (nu Tinnerbäcken¹). Själv är jag mest böjd att anse den sista utvägen som den framkomligaste. *Swindra* vore då bildat med iterativ eller intensiv *r*-avledning² till verbet isl *svína*, "avtaga" o. d., varvid den långa stavvokalen förkortats och ett *d* fullt regelmässigt inskjutits i konsonantförbindelsen *nnr* (jfr fsv. *tænder* av *tan*), eller möjligen ett icke belagt urn. *swind-an*, jfr fht. *suindan* (eller *suintan*), ty. *schwinden*, med *d*-inskott. Betydelsen av detta önamn *Swindra* vore "den genom vikens uppgrundning mer och mer torr-lagda ön".

Såsom bl. a. det östgötska **Tindra bækker*, år 1363 kallad *Tindrobæk*, nu Tinnerbäcken, eller den lika belysande nutida parallellformen Tinneröbäcken visa, ha dessa iterativbildningar en viss benägenhet att i yngre språkskeden till sig attrahera ett ytterligare namnled, jfr *Swindra öör* eller *Swinderö(s Rör)*.

Det är samma namnled *svin-*, 'den upptorkande', som jag³ söker i Svinsjöns namn; namnledet var med andra ord produktivt i denna bygd. Var och en som iakttagit den täta upprepningen av ett namnelement sådant som t. ex. *tol*, 'stackaren'(?), i denna del av Kolmården, vet hur lokala sjönamnsbeteckningar just här ofta upprepa ett

¹ Eller *Tinnerö bäck*, fsv. * *Tindra bækker*, av samma konstruktion som *Swindra öör*.

² En annan intensiv- eller iterativbildning till stammen *suñ-* återfinnes i nysv. dial. *svinnta*, st. verb (*svannt*, *svunntit*, adj. *svunnten*), "minskas, sjunka ihop, avtaga, sammandraga; om vulst, fetma, måthet" (Rietz). Jag lämnar oundersökt i vad mån den från 1600-talet belagda benämningen på Krokeksbygden: *Svintan-bygden* (1673) och det ännu någon gång hörda osammansatta *Svintan* i samma betydelse samt den alltjämt allmänt brukliga namnformen *Svinta skär* (*Svintaskiär*, de Rogier 1653) kunna återgå på en av verbet *svinnta* avledd benämning på Svinesundsfjärden och den invid dess upptorkande östra strand belägna delen av Dagsbergs socken, varifrån *Svintan* på Kolmården äldst administrerades. En namnform **Svintan* som parallell till ett äldre **Svin* eller **Svind* för uppgrundningsområdena i Dagsbergs östra del skulle stödjas av en likartad ljudutveckling, som namnet på det i väster befintliga stora svämängsområdet faktiskt genomgått. Detta heter äldst *Sult* (1384) men uppträder lägre fram under benämningen *Syltan* (nu *Sylten*).

³ Härutinnan anslutande mig till E. Wadsteins anmärkning rörande det flerstädes förekommande Svinsjönamnet, FvN 1930, s. 206.

och samma grundord. — Efter sin belägenhet vid Svin-sjöns strand fick enligt min mening *Svintuna*-anläggningen sitt namn.

'Rikslandsvägen' efter utträdet ur Kolmården på Bråslätten.

Den från filologiskt håll hävdade tolkningen av Svintuna- och Svinesundsnamnen vid Bråviken har även inneburit konsekvenser med avseende på förläggningen av eriksgatans vidare sträckning från Krokek till Linköping, vilka enligt min mening icke stå sig vid en prövning utifrån arkeologiska utgångspunkter. Tolkningen bygger på ett antal postulat, som jag icke kan finna grundade på faktiska förhållanden: Kolmårdsstrandens förmenta kulturgeografiska samhörighet med Södermanland¹, dess av inga minnesmärken betecknade² ödemarksvidder, som förmodas ha varit väglösa³ skiljedelare

¹ Franzén, a. a. sid. 24. Intet stöd finnes för denna åsikt: redan under stenåldern anger den kontinuerliga utsträckningen av de tätt intill varandra belägna strandboplatserna ett sammanhängande, kulturbärande stråk från Kvarsebo till Glans västsida, se Nordén-Engström-Thomasson etc.: Stenåldersboplatser i Östergötland, Vitt., Hist. o. Ant. Ak:s Handl. 37: 2—4 f. Bronsåldersfynden följa, om ock sparsamt, samma stråk, och under järnåldern finnes intet, som anger, att förhållandena skulle ha ändrat sig. Bebyggelsen i kustbältet, isolerad mot norr av betydande skogsarealer, har sin naturliga utfart mot de stora öppna kulturbygderna på Vikbolandet och Bråslätten. Krokeksbebyggelsen under järnåldern har icke anlagts från Södermanland utan från Östergötland, vilket kommer till uttryck i det medeltida förhållandet, att Svintan-bygden var en del av Dagsbergs socken.

² Franzén, a. a. sid. 24: "Gå vi däremot över Bråviken, äro fyndkartorna blanka, om man undantar ådalarna vid Krokek och Kvarsebo." Uttalet är förklarligt, då förf. ej känner skogen av självsyn och i tryck tillgängliga inventeringskartor ej finnas, men det är icke desto mindre felaktigt. Atskillig förhistorisk bebyggelse spåras i skogen tack vare gravrösen även utanför de nämnda lokalerna.

³ Franzén, a. a. sid. 23: "Vid Svintuna tog alltså vägen slut." Den som något känner det f. n. svåröverskådliga virrvarret av äldre och yngre ridvägsraviner, körvägar och kreatursstigar i här ifrågavarande del av Kolmården och vet, att gravfälten ibland göra intryck att tillhöra äldre tid än vikingatid, skall näppeligen kunna vinnas för den åsikten, att den rika förhistoriska Krokeksbebyggelsen icke sörjt för gång- och ridvägar genom skogen — man kan ju inte alltid begagna Bråviken, som ibland under månader är ofarbar, då isen varken bär eller brister.

mellan svenskt och götiskt, landskapsgränsens antagna knutpunkt i Svinnerön m. m.

Utifrån antaganden sådana som dessa har man dragit slutsatsen, att rikskonungen under sin eriksgata varit hänvisad att från Svintuna låta färja sig över Bråviken till Svine- och Konungssund, vilket sista ortnamn skulle ha uppstått i anslutning till denna färjning, samt att den urgamla rikslandsvägen över Kolmården ursprungligen saknat all annan förbindelse med det östgötska vägnätet än denna eriksgatans båtled över Bråviken.

Att en dylik överskeppningsmöjlighet förefunnits vill jag icke bestrida, så mycket mindre som jag själv framställt samma tanke tidigare.¹ Men jag bestrider på goda skäl att denna båtled skulle varit Kolmårdsvägens enda förbindelse med det östgötska vägnätet. Att landsvägen från Svintunakastalen² löper ned i den alltjämt nyttjade strandvägen till Torskär, har ovan påvisats, men även den nuv. Stockholm—Malmövägens sträckning förbi Kungshögen och ned i strandvägen har möjligen äldre förebild (stigen förbi Kungshögen!). Från Torskär eller rättare Getå och västerut är Kolmårdsidan mot sjön ställvis rätt brant och otillgänglig, och vägen har nog måst dragas upp i skogen här ett stycke, ovanför klintarna. Flera gamla stigar leda här genom skogen. Efter nedkomsten på strandområdet har vägen sannolikt passerat över nuv. Björnsnäs, där en runristning i fast håll är belägen intill en i åkermarken fragmentariskt bevarad forntida väg, ungefär parallell med den nuv. vägen. Utdrager man denna forntida väg i sydvästlig riktning³, pas-

¹ I Norrköpings Tidningar den 15 aug. 1931.

² Ett intressant vittnesbörd om att denna urgamla väg Krokek—Uttersberg är den naturligaste färdleden genom skogen ned mot stranden kan hämtas ur det faktum, att då postrouten uppdrogs i 1600-talets förra del, valdes denna väg för postiljonen, oaktat den nu s. k. Gamla Stockholmsvägen då redan fanns. Posthemmanet i Krokek blev förlagt invid denna väg, strax ovanför Uttersberg (det var gården Kulla). Postiljonen följde den gamla vägen ned till stranden och förbi Porsgata. Att vägen, såsom jag ovan utvecklat, sneddat över Björnsnäslandet, synes mig även antydas av det faktum, att det vid Björnsnäs belägna Trönäs var det posthemman, som tillhörde linjen Norrköping-Kulla. Avståndet Kulla—Trönäs angavs av de bägge poststationernas folk enstämmigt till 1½ mil (Visitationsprotokoll, Österg., 1754, Riksarkivet).

³ Jag hänvisar här till kartan i min avh. om Östergötlands järnålder, sid. 202, eller till uppsatsen Stångebro och Gamlabro i Ymer 1929, sid. 89.

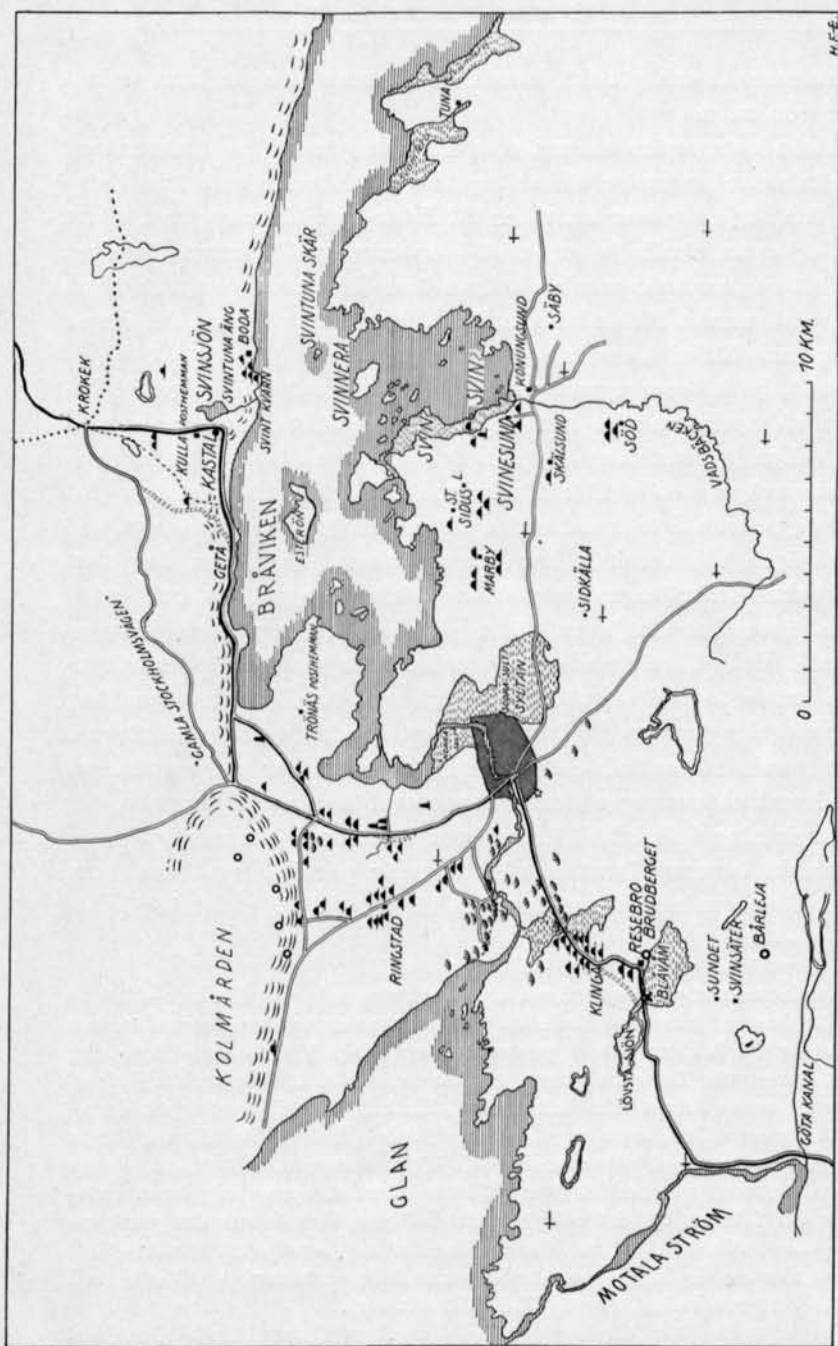

Fig. 116. Karta över 'rikshuvudsvägens' ("eriksgatans") sträckning från Krokek till Resebro, med de intill vägen liggande forminnena.

⊂ forngrav(ar), hållristningar anges av de skeppsformiga tecknen, runstenar i form av resta stenar, fornborgar av ringar.

serar den ett större gravfält på åsen Åby—Björnviken, utan något nu känt bebyggelseläge, vadan vägens tillvaro får anses lämna den enda förklaringen till denna förläggning av gravfältet. Utsträckningen av gravfältet vid nuv. Högarna visar, att denna nordöstifrån kommande väg här närmat sig det läge, som nuv. Stockholmsvägen intager, men det ståtliga runstensmonumentet vid Vilhelmsbergsbäckens forna vägpassage — bestående av trenne stenar (nu i Herstabergs park) — visar dock, att vägen löpt några 10-tal meter mera östligt än nu. När vägen väl nått Norrköping, sökte den sig genom nuv. Norra Bryggargatan och Västgötegatan fram till Gamla bro, nuv. Järnbron, som den passerade.¹ Denna bros betydelse som trafiknyckel för östra Östergötland framstår redan genom det i ett riksdrotsdekret från 1380 (Nordén, Norrk. medelt., sid. 54) åberopade rättsförhållandet, att bron skulle gemensamt byggas och vidmakthållas av alla sex häradena i östra Östergötland. Denna byggnadsplikt var levande i bygdebornas medvetande ännu på 1600-talet, då den åberopades under processer om underhållsplikten, och ännu vid brons ombyggnad efter stadens brand år 1719 gjordes häradenas byggnadsskyldighet vid Norrköpings bro gällande².

De så att säga geografiskt-tekniska skäl, som enligt ett gängse påstående skulle ha hindrat människor att framdraga en väg från Krokeksbygden till Bråslätten, äro obefintliga eller i varje fall högeligen överdrivna. Man må erinra sig, att det härvidlag dock blott varit fråga om ridstigar eller klövjevägar. Har vägen kunnat dragas fram till Svintuna, har den också kunnat dragas vidare

¹ Nordén, Norrköpings Medeltid, sid. 113.

² Se min senast anf. uppsats, sid. 92. — I Sandbergska samlingarna i Kammararkivet finnes denna notis (YY 8811): "År 1602 den 19 april å Mælsting i Styrestad påminnas Lösings häradsbor om deras urgamla skyldighet att Norrköpings bro skulle göras "wäll färdigh". Franzén har avvisat min tanke, att detta riksdrotsdekret av 1380 skulle äga någon vittnesgillhet för äldre tider, men han förbiser då, att själva östgötalagen räknar med en dylik häradenas byggnadsplikt vid broar, som äro att anse som trafiknycklar för omgivande större bygder (ÖgL, BygdaB. IV § 2, ed. Freudenthal sid. 217: "Nu hittas pön okoman, sum takær in til sin ... siæx hæræpe at broa": "vägpassage, som sex härader åtaga sig att broa"); stadgandet kan väl i Östergötland blott ha gällt Gamla bro i Norrköping samt möjligen Stångebro och Öjebro; dokumentariskt bestyrkt under den långa tiden 1300—1700 är i varje fall lagstadgandets giltighet för Norrköpings bro. Hävden tyder på uråldrigt ursprung.

däriifrån. Och då de bäge stora landsvägarna från Bråslätten norr- och västerut, Finspångsvägen och Katrineholmsvägen, sannolikt voro upptagna redan långt före vikingatiden, såsom bl. a. talrika fornminnen invid desamma visa, är det utsiktslöst att söka hävda att icke även den nordöstra Kolmårdsvägen då varit i allmänt bruk.

Genom Kiladalen österifrån och Bråbygden västerifrån sköto de av bylägen och fornminnen väl markerade, urgamla landsvägarna fram i riktning mot en gemensam mötespunkt, och då här ifrågasvarande delar av Kolmården under vikingatiden ägde en ingalunda oansenlig bebyggelse, inser man ej, varför folk skulle underlåtit att draga vägarna samman för att skaffa sig utfartsvägar till kulturbygderna. En färjeförbindelse över Bråviken mellan Svintuna och Svinsund kan knappast för bönder och skogsboar ha tett sig som en idealisk trafikled: vattnet är $\frac{3}{4}$ mil brett och Svinsunds fjärdens strandpartier så grunda och igenvuxna, att det många gånger säkerligen var större möda att ta sig den vägen fram till Norrköping än att rida eller gå genom skogen. Och vad speciellt konungens eriksgatsfärd beträffar, erbjöd transporten av det helt visst rätt betydande ryttarföljets hästar så stora svårigheter vid en färjning, att man säkerligen icke utan tvingande skäl företog färden över vattnet till Svinsund; att rida den knappa milen ned till Kvillingeslätten torde i flertalet fall ha erbjudit sig som en mera tilltalande utväg: alla anlände då f. ö. samtidigt, vilket sällan brukar ske vid färjning av ett större sällskap.

Har också själva utbytet av kungsgisslan mellan sörmlänningar och östgötar ägt rum nere vid Svintuna-kastalen? Jag vet ej, varför man med Franzén måste antaga, att gisslebytet prompt ägt rum på den plats, som hette Svintuna; lagarnas grovt hållna topografiska anvisningar tillåta väl icke så fina distinktioner, att själva punkten, där gisslan byttes, kan urskiljas inom den allmänna bebyggelserayon inom Kolmården, för vilken Svintunanamnet tidigt blev en beteckning. Kastalen har säkert icke varit uppförd som en tvångsborg vid en vägbom mellan två riken, den har i likhet med övriga runda kastaller sin försvarsuppgift sammanknuten med ett riksprogram för våra östra kusters värn mot utifrån kommande härjarflottor. Sannolikt är det ingen tillfällighet, att den stora ön i Bråviken snett utanför Svintunabygden heter *Esterön*; troligen ha ester en tid haft sin replipunkt där under härjningar i Bråviken, som erinrat om de våld-

samma esterhärjningar i Slätbaken, varom den under 1600-talet upptecknade livliga folktraditionen vittnar. Kastalen vid Svintuna har främst tjänat som en samlingspunkt för försvaret mot främmande strandhugg, men det är givet att den samtidigt erbjöd sig som den naturliga vilo- och rastepunkten i den stora gränsskogen, där konungen vid förefallande behov: under oväder, mot inbrytande natt, vid trötthet kunde stanna någon tid under full trygghet. Före kastalens byggande hade väl Bodagården vid Bråviksstranden fyllt samma uppgift.

Däremot torde väl efter eriksgate-institutionens upprättande själva gränsskälet mellan landskapen i Krokek ha varit platsen för gisslebytet, ty skall en dylik ceremoni ha någon mening, bör den givetvis utföras vid konungens överskridande av den verkliga landgränsen. Den östgötska traditionen har också med stor styrka fasthållit vid att gisslan utbyts vid gränsskälet invid klostret (Broocman, sid. 11 resp. 532; Schlyter, Tuneld m. fl.), och den ålderdomliga hävd, som denna gränsfix haft, var naturligtvis anledningen till att klostret anlades här uppe omkr. 1440. Att gränsfixen fanns här vid 1200-talets mitt framgår väl så t. ex. av Birger Jarls gränslägningsbrev av år 1263.

Bengt Cnattingius' vid några tillfällen¹ på sista åren hävdade uppfattning, att Svintuna vore beläget i Södermanland, vid Tunaberg nära Nyköping, där gisslebytet skulle ha skett, och att eriksgatan haft en färjeled över Bråviken vid Kvarsebo, har jag föredragit att här lämna okommenterad.

Ortnamn och fornminnen.

Jag har i ovanstående uppsats, liksom i några tidigare, från arkeologiska utgångspunkter nalkats ett filologiskt spørsmål, fallande inom ortnamnsforskningens ramar. Jag har därvid ställt mig på den ståndpunkten, att fornminnena, där sådana finnas, måste bilda den givna utgångspunkten för varje försök att komma till rätta med ett ortnamnshistoriskt problem. Den programmatiska sats, som den svenska ortnamnsforskningens ledande man, prof. Jöran Sahlgren, i en uppmärksamman artikel våren 1932² formulerade: "Ort-

¹ I Rig 1929, sid. 130, Östergötlands Dagblad 11 juli 1931. Jag har bemött C. i ett par uppsatser i Norrköpings Tidningar i aug. 1931.

² I Nya Dagligt Allehanda den 30 maj 1932.

namnen lärorikare än fornminnena", må vara aldrig så riktig, så som Sahlgren praktiskt tillämpade den i sin artikel, men ges satsen en principiell allmängiltighet, innebär den en ödesdiger överdrift och leder till en felinväxling av hela ortnamnsforskningen. Jag kan ej underlåta att som en kommentar till Sahlgrens uppsats i *Namn och bygd* 1931 om Sveaväldets uppkomst, där varken Wadsteins eller mitt inlägg i *Fornvännen* 1930 ens i en efterskrift omnämnas, ifrågasätta om icke just här föreligger ett exempel på den sorts filologisk suffisans gentemot arkeologien, som blir en följd av läran om ortnamnens företrädare framför fornminnena, när det gäller att lämna upplysningar till bebyggelsehistorien.

När Sahlgren på detta sätt följt sin egen paroll genom sin tolkning av Svia-namnet i Vaksala socken i Uppland utan föregående rådfrågning av arkeologien, har saken kommit i det läget, att ett genmäle från arkeologiskt håll blivit påkallat. Ofrivilligt kom prof. Sahlgren att själv få röna vådorna av sin lära, då de sommaren 1932 igångsatta grävningarna i gravfältet vid Svia omkullkastade hela utgångspunkten för hans hypotes om sveanamnets ursprung från denna relativt obetydliga och unga gård. Jag kan icke se, att de av en lärjunge till honom framlagda spekulationerna om vägar och ortnamn i Svintunabygden på Kolmården resulterat i annat än ett nytt nederlag för det nya filologiska fältropet. Alltjämt torde det vara odlingshistoriens fasta, materiella minnesmärken, som förbli de respektingivande bärpelarna under den — tyvärr — alltför mycket i studerkamrarna tillverkade ortnamnstolkningen.

Exkurs:

Eriks gatans hävd väster om Norrköping.

Ett för uppfattningen av landsvägshävdens ålder på sträckan Norrköping—Linköping betydelsefullt fynd framkom år 1932 och ådrog sig våren 1933 en viss uppmärksamhet bland de föremål, som ingingo i Statens Historiska Museums utställning av nyförvärven för året.

Fyndet utgjordes av ett vackert mosspatinerat bronssvärd, fig. 117, 118, anträffat vid arbetet med fördjupandet av avloppsgraven genom

Resebro mosse i Borgs socken, väster om Norrköping.¹ Fyndstället angives till c:a 1,100 m. öster om den milstolpe, som står vid landsvägen 200 m. nordost om Lövstad. Från Resebro gård räknat anges fyndplatsen ligga c:a 800 m. i västsydväst. Utlagt på kartan visar sig detta fyndläge komma att beröras av den mot sydväst utdragna längdriktningen av stora landsvägen Norrköping—Linköping, vilken dock numera passerar Resebro-mossen några hundra meter längre västerut, sedan den gjort en krök förbi det bergparti, som begränsar mossen norr om fyndstället för svärdet.

Just vid detta fyndställe skjuter en markförhöjning upp i mossen, som här är mycket smal och erbjuder en lämplig passage för en väg. Svärdet hittades strax i söder utanför denna markförhöjning. På andra sidan om avloppsgraven höjer sig marken ånyo något. Där svärdet hittades, är mossmarken något stenig. Fyndberättelsen uppger nu, att ej blott stenar iakttogs här: svärdet anträffades i eller invid en gammal sten- och risbäddning, som här passerar över mossen »och troligen varit en gammal väg». Rester av denna väg skulle enligt muntlig uppgift synas på norra och södra stränderna av mossen.

Skulle man då vara berättigad att i denna fragmentariskt spårade väg se den sedan bronsåldern bestående trafikleden mellan Bråbygden och östgötasläkten, föregångaren till den väg, som med ett allmänt gängse begrepp brukar kallas eriksgatan?

¹ Svärdet, som är nära 72 cm. långt, har en vackert utarbetad skaft-tunga, vars beläggning av bly kvarstår å tungans bägge sidor. Längs klingan löper en upphöjd mittås, eggarna äro skarpt uppslipade och ännu så vassa, att man riskerar skära sig på dem, om man oförsiktigt handskas med vapnet. Svärdet har tydligen länge varit i bruk och därvid genom upprepad slipning fått den nuvarande smala formen på klingan. Ett annat, identiskt likartat svärd från landskapet — även det, egendomligt nog, hittat i Norrköpings grannbygder, »i djupa jorden vid Kolmårdens fot nära Bråviken i Krokeks socken av fiskaren Holmström i Torstugan», nu försvunnet ur Östergötlands museum — har den ursprungliga, åtskilligt bredare formen på klingan bättre bevarad. — Svärdstypen härrör från bronsålderns mellersta avsnitt. Tvenne bekanta fynd från Uppland, kungshögen vid Håga och det stora depåfyndet från Vattholma i Lena socken, visa att dylika svärd förekommo ännu under bronsålderns fjärde period; vanligen hänföras dock svärd av de bägge Norrköpingssvärdens typ till den tredje av Montelius bronsåldersperioder. I runt tal kan man sätta dess ålder till 3,000 år. — Svärdet har anträffats av herr K. T. Eriksson, Bettna. Det inlöstes av StHM och har där inv. nr 20053.

Fig. 117.
Svärd från
Resebro
mosse. $\frac{1}{6}$.

Det finnes, så vitt jag kan se, åtskilligt som talar för, att det förhållit sig just så.

Jag har vid tidigare tillfällen understrukt,¹ att hällristningarnas utplacering längs det nuv. trafikstråket Norrköping—Linköping—Hästholmen lämnar en vink om, att denna huvudpulsåder för den nutida samfärdseln i landskapet har fungerat redan under bronsåldern. Just på sträckan Skälv—Borgs kyrka och vidare västerut tränga sig hällristningslägena hela tiden fram till ömse sidor av landsvägen, och det täta hällristningscentrumet ute vid Herrebro visar, att landsvägen redan vid denna tid passerade det intill Resebromosse gränsande Herrebrokärret i exakt samma läge som i våra dagar: såväl där landsvägen går ned i kärret, vid Herrebro, som där den kommer upp ur detsamma, vid Borgs kyrka, finnas hällristningarna.

När denna landsväg långt västerut nått Stångån, har den redan under bronsåldern passerat ån vid det vad- och broslagningsställe, där i äldre tid den s. k. Gamla (bron) Stång eller Stora Stångebro var belägen. Ej mindre än tre bronsåldersföremål ha anträffats i eller vid detta synbarligen uråldriga vadningsställe. Fynd från olika järnåldersperioder betyga hävdens kontinuitet fram emot historisk tid.²

Finge man nu jämföra svärdet från Resebro mosse med dessa bronsfynd från vadningsstället vid landsvägens passage över Stångån, skulle man kunna anse sig ha tvenne ur dateringssynpunkt ovärderliga kon-

Fig. 118.
Fästepartiet av Resebrosvärdet, med blybeläggningsen på tungan. $\frac{1}{7}$.

¹ T. ex. i Östergötlands bronsålder sid. 125, 134.

² A. Norden, Stångebro och Gamlabro, »eriksgatans» huvudbroar i Östergötland och bebyggelsehävden vid dem, i Ymer 1929, sid. 81 f.

nexer mellan den landsväg, som ännu i våra dagar är hela rikets huvudpulsåder, och den förhistoriska kronologiens huvuddata. Stångebroyfunden tillhöra, alla tre, bronsålderns fjärde period, Resebrosvärdet bronsålderns mellersta delar, tredje till fjärde perioderna. Av de intill landsvägen belägna hållristningarna kunna säkerligen flera mera bestämt tidfästas till samma något vidsträckta skede som Resebrosvärdet.

Hurusomhelst: uppenbart är, att det är en risad väg genom mossen, som givit gården invid densamma dess namn.¹ Ortnamnet *Resebro* är nämligen en av dialektala ljudförändringar betingad modern namnform för ett ursprungligt *Risabro*, »ris-bron».² Det märkliga risvägs-fyndet i mossen bidrar att giva detta ortnamn en saklig belysning och lämnar det perspektivet öppet, att det nutida ortnamnet Resebro kan återgå på en ända från bronsåldern vidareförd namntradition.

Andra omständigheter av arkeologisk och ortnamnshistorisk art stödja antagandet, att den äldsta östgötska huvudlandsvägen är identisk med nuv. vägen Borgs kyrka—Klinga—Resebro. Främst må hänvisas till det faktum, att alldeles invid stranden av mossen, strax öster om vissa ekonomibyggnader vid Resebro gård, finnes en fornborg, som vid Bror Schnittgers utgrävning visade sig hänförlig till folkvandringstiden, den s. k. Brudbergborgen. Dess påfallande öppna läge, som så starkt kontrasterar mot den söder om mossen belägna Bårlejaborgens, gör att borgen måste tillmätas en annan uppgift än de vanliga flyktborgarnas. Snarast förefaller den ha anlagts för att behärska ett ömtåligt pasställe i ett för samfärdseln oundgängligt vägstråk: den risade väg-»bron» över Blåvåms mosse. Borgens offensiva karaktär lämnar förklaringen till de drag av nonchalans i dess byggnad: de låga murarna, det föga motståndskraftiga läget m. m., som alltid fallit besökaren så starkt i ögonen.

Även borgbergets namn, Brudberget, samverkar till att inge en den tanken, att en gammal väg dragit fram förbi borgen och gården. Själva arten av de sägner, som bruka knyta sig till dessa Brudberg eller Brudbackar: överfall på ridande brudföljen, skenfärder

¹ Mossen själv bär i bygden det ålderdomliga namnet *Blåvåm*, »svartmagen». Jfr dial. *våm*, 'dalsänka omgiven av höjder'. Jag har hört äldre folk vid Resebro säga: »gå ner i våmma å slå».

² Jöran Sahlgren i *Namn och bygd* 1930, sid. 63.

o. s. v., antyda, att dessa berg i regel befunnit sig intill gamla väglleder, eller att allmogen tänkt sig saken så.

Slutligen anger belägenheten av ett mindre gravfält på sträckan Klinga—Resebro, att vägen här har säker förhistorisk hävd.

Det är anmärkningsvärt att just i den gamla kulturbygden väster om Norrköping trafikleden hade att passera tvenne så betydande kärrbildningar som Herrebrokärr och Resebromosse: de böra ha erbjudit vägfarten betydande svårigheter, ty man må ej inbilla sig att den i de bägge ortnamnen ingående bro-beteckningen får tagas som bevis för att verkliga »broar» i modern mening tidigt slagits över dessa kärrpassager. Ordet »bro» har i äldre språk över huvud taget blott betydelsen av »vägpassage, som med särskilt besvär, genom användande av stockar, stenar, risbäddar o. d. måste byggas», medan ordet »väg» reserverades för sådana relativt enkla trafikledsanläggningar, där man kunde inskränka sig till att blott rödja av marken: hugga ned träd och krattskog, avlägsna stenblock o. s. v. Detta är t. ex. landskapslagarnas användning av de bägge orden; förhållandet har ytterligare påpekats för mig av doc. Adolf Schück, som just förbereder en studie över arten av våra äldsta väganläggningar.

Den »bro», som lett över det stora sydliga kärret i Borgs socken, där detta var smalast — Blåvåm sammanhängde ju länge med nuv. Lövstadssjön — ha vi alltså ej att tänka oss som en bro i nutida mening, jämförbar med den nuvarande broslagningen i t. ex. Herrebrokärr. Den utgjordes blott av risbäddningar, nedsänkta i mossen och där förankrade medelst påvräktade mängder av stenar, trädstammar o. s. v.

De bägge primitiva broslagningarna genom kärren i Borgs socken bära bägge namn, som synas anknyta till denna broslagningens tekniska sida. Jag har redan nämnt, att ordet Resebro är att tolka såsom »bron (d. v. s. vägen) på risbäddningen». En viss möjlighet synes mig då föreligga att namnet *Herrebro*, för vilket en språkligt acceptabel tolkning icke lika lätt erbjuder sig, är att återföra på någon detalj i vägens tekniska utarbetande, som kontrasterade mot risbäddningen i Blåvåm. Jag vågar, ehuru med stor tvekan, ifrågasätta, att i ordet ingår en form av det i svenska dialekter belagda¹)

¹ Rietz, Sv. Dial. lexikon: »Har, n., stengrund, klippgrund af uppstående stenar, vb., åm., hs., nl. *Häru, häraru*, m., klippgrund, liten holme. Åland (Kökar). Deraf flera ortnamn: *Harbo, Harnäs*.»

har-, som man måste räkna med för att kunna förklara t. ex. ortnamnen Harg, "stensamling, offerplats" (se E. Hellqvist, Etym. sv. ordbok, »Harg»). Finge Herrebro antagas vara bildat med en *ja*-avledning av detta *har-*, skulle betydelsen vara: »vägen (genom kärret), som är byggd på stenunderlag, vilket sticker upp över vattenytan»¹. Som bekant leder från Herrebro och fram till Borgsidan vid kyrkan en ansenlig vägbank, som säkerligen vid upprepade tillfällen under århundraden kostat ofantligt mycket arbete att hålla i brukbart skick, i mån som den sjönk djupare och djupare ned genom den mjuka kärrbotten.

¹ Med en dylik *ja*-avledning av *har* förklarar Jöran Sahlgren det västgötska Herrljunga, Namn och bygd 1925, sid. 204.

ZUSAMMENFASSUNG.

ARTHUR NORDEN: Svintuna und sein Kastal bei der »Eriksgatan».

Längs der schwedischen Ostseeküste wurden in der frühesten Periode des Mittelalters, also während des 12. und 13. Jahrhunderts, eine Anzahl runder, aus Stein aufgeführter Befestigungen errichtet, deren bekanntester Vertreter der Berchfrit Tre Kronor auf dem Stadtholm in Stockholm war. Die Forschung hat in den letzten Jahren diesem System von Befestigungen an strategisch wichtigen Punkten der schwedischen Einfahrtstrassen der Ostseeküste lebhaft Aufmerksamkeit zugewandt. Verf. behandelt nun einen bisher übersehenen Steinturm dieser Art aus frühromanischer Zeit, vielleicht aus der Zeit um 1125, der offenbar engen Zusammenhang mit der gesetzlich vorgeschriebenen Rundfahrt des schwedischen Königs durch die alten Svea- und Götaprovinzen, der sog. Eriksgatan, gehabt hat. Der Turm, der jetzt za. 8 m im Querschnitt misst, ist zum grösseren Teil abgerissen, und die äussere Schalenmauer ist entfernt; der Turm ist innen rund, hat aber nach aussen eine polygonale Form (sieben oder acht Seiten) aufgewiesen (Fig. 74—77).

Dieses Kastal befindet sich auf einem kleinen Berg bei dem jetzigen Utersberg im Kirchspiel Krokek in Östergötland im Walde Kolmården, ungefähr 1 km vom Ufer der Meeresbucht Bråviken (Fig. 78). Der Hof, auf dem das Kastal steht, hat im Mittelalter offenbar den Namen Svintuna getragen, und eben in der Nähe von Svintuna auf dem Kolmården ist es, wo das alte östgötische Landschaftsgesetz die östgötischen Männer und ihr Geisel mit dem von Södermanland herkommenden König zusammentreffen und ihren Geisel gegen den der Södermanländer austauschen lässt.

Verf. untersucht, aus welchem Anlass dieses Kastal gerade hier erbaut worden ist, und weist nach, dass ein grösserer Komplex von Hausgründen mit dazugehörigen Gräberfeldern, der ganz unten am Ufer gelegen ist, offenbar einen älteren Vorläufer des Kastals darstellt. Die Bucht an dem alten Hof heisst Bodaviken, und das Kötnergut, auf dessen Gebiet der alte Hof liegt, Boda; der Name, altschw. *bodhar*, gibt an, dass hier sich eine Hebezentrale mit Magazinen für den königlichen Vogt befunden hat, der die Pacht-abgaben der Kronbauern oben in dem grossen Walde einzog.

Diese königliche Hebezentrale ist offenbar von einem königlichen Vogt auf dem entgegengesetzten Ufer des Bråviken angelegt worden, wo die alten Krongüter Svinesund und Konungssund liegen; der Vogt hat augenscheinlich auf dem letzteren Hof gewohnt, da ja die Pfarrkirche — jetzt Konungssund — von eben diesem Hof aus errichtet worden ist.

Den Namen Svintuna bezieht Verf. auf dasselbe Wort *svin*, das als Bestandteil in mehrere Namen eben in diesem Teil des Bråviksgebietes eingeht, und das nach des Verf.'s Ansicht auf entwässerte Gebiete an Ufern Bezug hat, letztere dadurch entstanden, dass das Wasser aus ihnen *försvunnit* (verschwunden) ist. Verf. lehnt den Gedanken ab, dass der Name der Svear (Gen. Pl. urn. **swina*) in dem Namen Svintuna stecken könne und weist u. a. auf einen öländischen Königshof *Sweaboth* hin, der die übliche Form des Namens der Svear aufweist ohne das uralte *-n-*, das ursprünglich dem Gen. Pl. der konsonantischen Stämme angehört hat.
